

УДК 811.161.2'373.611

**МОДЕЛІ ВІДОБРАЖЕНИХ АНТОНІМІВ У СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗДАХ
ПАРАМЕТРИЧНИХ ПРИКМЕТНИКІВ З АНТОНІМНИМИ ВЕРШИНАМИ**

Надія Дзеньдзюра

*Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи
Національного банку України,
кафедра суспільних дисциплін,
вул. Січових Стрільців, 11, 79005, Львів, Україна
тел. (032) 297 72 20*

Розглянуто питання відображеної антонімії, побудовано й схарактеризовано моделі повних та неповних відображених антонімів у словотвірних гніздах параметричних прикметників з вершинами-антонімами, у кожній моделі визначено типи та підтипи відображених антонімів.

Ключові слова: моделі, деривати, похідні, відображені антоніми, семеми.

Сучасний етап розвитку дериватології характеризується посиленою увагою до проблем словотвірної семантики, що привело до формування окремого напрямку – семантичної дериватології, предметом зацікавлення якої, окрім іншого, є вивчення відображеної семантики [2]. В україністиці проблеми відображеної семантики лише починають розробляти, зокрема, відображену полісемію розглянуто у праці В. В. Ірещука [1]. Питання відображеної антонімії ще не були предметом спеціального вивчення, що й визначає актуальність обраної теми. Наша стаття є продовженням студій, присвячених проблемам відображеної антонімії [5; 6]. Дослідження проводимо на матеріалі словотвірних гнізд (СГ) параметричних прикметників із вершинами-антонімами.

Деривати аналізованих СГ відображають антонімію твірних усіма семемами, кількома чи однією семемою. Щоб ґрунтовніше проаналізувати антонімні значення похідних – відображених антонімів, побудуємо їхні моделі. З цією метою застосуємо методику В.О. Іванової, яка вивела моделі антонімних значень полісемічних слів [7]. Хоча автор використовує цю методику для лексичних антонімів, вважаємо за можливе перейняти її для характеристики відображених антонімів, тому що вони показують семантику своїх твірних – лексичних антонімів. Під моделлю антонімних значень дослідниця розуміє узагальнення індивідуальних схем протилежних значень кожного окремого антонімного ряду (у нашому випадку антонімної пари [Наприклад: *вищати–нижчати*]). Щоб вивести модель протилежних значень, потрібно знати систему значень антонімів – членів антонімної пари та кількість антонімних значень у кожній конкретній антонімній парі. Усі ці дані використовуємо з наших попередніх досліджень [5; 6]. На схему моделі впливає кількість протилежних семем в антонімах (усі, кілька чи одна) та відповідність антонімних семем одного антоніма семемам іншого.

Розрізняємо моделі повних і неповних відображених антонімів.

Моделі повних відображених антонімів

Повними антонімами є й однозначні, і багатозначні деривати. Вони відображають антонімність усією семантикою.

Модель 1. Відношеннями протилежності об'єднані однозначні деривати.

Однозначні слова становлять основну кількість повних антонімів.

Тут виділяємо два типи:

I. Семема однозначного слова протилежна семемі іншого однозначного слова, його антоніма (А – антонім. Цифра вгорі вказує на загальну кількість значень відповідного антоніма, цифра внизу – на конкретну семему, яка протиставляється). Схематично модель має такий вигляд:

$$A^1 \text{ — } A^1$$

За таким принципом побудовані відношення в антонімних похідних: *надвисокий* – *наднизький*, *вищати* – *нижчати*, *завищити* – *занизити*, *висотка* – *низинка*, *завищення* – *заниження*, *широченький* – *вузенький*, *широкуватий* – *вузькуватий*, *заширокий* – *завузкий*, *широченько* – *вузенько*, *широченно* – *вузесенько*, *розширювальний* – *звужувальний*, *довгуватий* – *короткуватий*, *просторенький* – *тісенький*, *глибоченько* – *міленько*, *товстуватий* – *тонкуватий*, *потовстити* – *потоншити*, *товстити* – *тоншити*, *стовстити* – *стоншити*, *стовститися* – *стоншитися*, *потовщений* – *потоншений*, *потовщування* – *потонщування*, *потовщуватися* – *потонщуватися*.

II. Семема однозначного слова протилежна семемі двох інших однозначних слів:

$$\begin{array}{c} A^1 \text{ — } A^1 \\ \quad \quad \quad \diagdown \\ \quad \quad \quad A^1 \end{array}$$

Цю модель наповнюють такі антонімні пари: *низесенький* – *височенний*, *височезний*; *підвищувальний* – *знижувальний*, *понижувальний*;

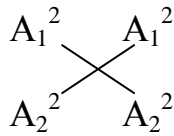
Модель 2. Відношеннями протилежності об'єднані багатозначні деривати.

Основу групи становлять похідні, які мають по два антонімні значення. Паралелізм структури може виявлятися симетрично, тоді модель графічно має такий вигляд:

$$\begin{array}{c} A_1^2 \text{ — } A_1^2 \\ | \quad \quad | \\ A_2^2 \text{ — } A_2^2 \end{array}$$

За таким принципом побудовані відношення в похідних: *розширювання* – *звужування*, *довшання* – *коротшання*, *потовщення* – *потоншення*, *стовщення* – *стоншення*, *величчя* – *малеччя*.

Антонімній парі *довшати* – *коротшати* властивий несиметричний паралелізм структури, тому модель схематично виглядає так:

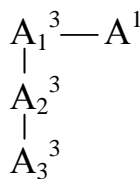
Ця модель характеризує й інші багатозначні похідні: тризначні (*високо-низько*), чотиризначні (*розширення – звуження*), які протиставлені відповідно трьома, чотирма семемами й характеризуються симетричною структурою:

Ця модель властива антонімам *розширення – звуження*, аналогічно виглядає й модель для *високо – низько*, лише кількість семем є іншою.

“Коли йде мова про повноту-неповноту антонімності, потрібно пам’ятати, що ця ознака не є абсолютною й сталою. Повні антоніми, враховуючи закони асиметрії мовного знака і диференціації, можуть розвивати нові значення і так виходити з групи повних антонімів. А неповні антоніми відповідно до законів тотожності та симетрії можуть поступово розвивати повну співвідносність [7, с. 34]”.

Моделі неповних відображених антонімів

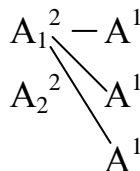
Модель 1. Семема багатозначного слова протиставлена семемі однозначного антоніма:

Ця модель реалізується в таких дериватах: *зависокий*₁² (цифра вгорі вказує на кількість семем деривата, цифра внизу – на номер семемі, що протиставляється) – *занизький*, *широко*₁⁷ – *вузько*, *ширшати*₁⁷ – *вужчати*, *довгенький*₁² – *коротенький*, *задовгий*₁² – *закороткий*, *довженний*₁² – *коротесенький*, *грубуватий*₁⁵ – *тонкуватий*, *глибоко*₂⁴ – *мілко*, *глибшати*₁⁴ – *міліти*, *глибинний*₁³ – *мілинний*, *подовшити*₁² – *підкоротити*, *подовжити*₁² – *підкоротити*. Це модель для антонімів *глибинний*₁³ – *мілинний*, аналогічно виглядатиме й модель для інших антонімів, лише кількість семем буде іншою. Майже всі багатозначні деривати (виняток *глибоко – мілко*) протиставляються основною своєю семемою й характеризуються симетричною структурою.

Тут виділяємо **підтип**: Семема багатозначного слова протиставлена семемам кількох однозначних дериватів, його антонімів: *низенький*₁² – *високенький*, *височезний*, *височенний*; *тонина*₂² – *грубина*, *грубизна*; *тоншати*₁² – *товщати*, *товстішати*, *товстіти*.

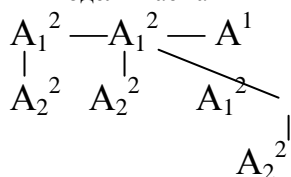
Модель має такий вигляд:

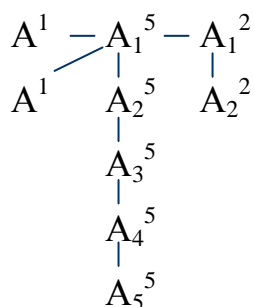
Паралелізм структури дериватів виявляється симетрично й несиметрично.

Модель 2. Семема багатозначного слова протиставлена семемі першого чи двох однозначних антонімів та семемі 1-го чи 2-х багатозначних антонімів: *тонишати*₁² – *грубішати*, *грубішати*₁², *грубнути*₁²; *тоненький*₂⁵ – *товстенький*, *товстезний*, *товстенний*₁².

Модель має такий вигляд:

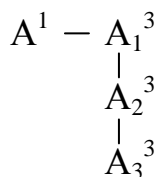
Для антонімів *тоненький*₂⁵ – *товстенький*, *товстезний*, *товстенний*₁² модель має вигляд:

Модель непродуктивна, характеризується симетричністю й несиметричністю структури.

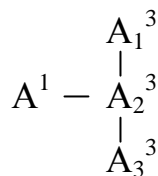
Модель 3. Семема однозначного слова протиставляється семемі багатозначного антоніма.

Семема однозначного похідного прикметника вступає в антонімні відношення з основною семемою₁ багатозначного слова:

За такою схемою побудовані антонімні відношення дериватів: *просторість* – *тіснота*₁⁴, *просторішати* – *тіснішати*₁⁷, *загрубий* – *затонкий*₁², *великуватий* – *малуватий*₁³, *завеликий* – *замалый*₁², *потовщання* – *потоншення*₁².

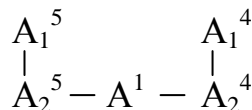
Семема однозначного деривата є антонімна другорядній семемі полісемічного слова:

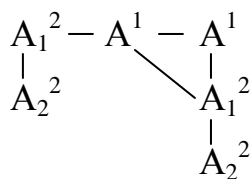
За такою моделлю побудовано: *вищість* – *низькість*₂², *довго* – *коротко*₂³, *товстенький* – *тоненький*₂⁵, *товстесенький* – *тонесенький*₂⁴, *товстісенький* – *тонісісенький*₂³, *товстенько* – *тоненько*₂², *товстесенько* – *тонесенько*₂², *товщання* – *тоншання*₂².

Паралелізм структури антонімних похідних відзначається симетричністю.

Тут виділяємо **підтип**: Семема однозначного слова протиставлена семемі 2-х багатозначних антонімів: *товстезний* – *тоненький*₂⁵, *тонесенький*₂⁴. Антоніми характеризуються несиметричною структурою.

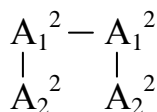
Модель 4. Семема однозначного деривата протиставлена семемі 1-го чи 2-х однозначних антонімів, семемі 1-го чи 2-х багатозначних слів:

Таку модель наповнюють: *коротенький* – *довжезний*, *довгенький*₁², *довженний*₁²; *коротесенький* – *довжезний*, *довгесенький*₁², *довженний*₁²; *міленький* – *глибоченький*, *глибоченний*, *глибочезний*₁².

Паралелізм структури виявляється симетрично.

Модель 5. Семема багатозначного слова протиставлена семемі багатозначного антоніма:

За таким принципом побудовані відношення в дериватах: *височенько*₂² – *низенько*₂², *розширитися*₂⁴ – *звужитися*₃⁴, *великість*₁³ – *малість*₁², *висота*₃⁷ – *низина*₁²; *висотний*₂⁴ – *низинний*₂²;

Їм властивий симетричний і несиметричний паралелізм структури.

Тут виділяємо **підтип**: семема багатозначного слова протиставлена семемі кількох багатозначних антонімів: *товстенний*₁² – *тоненький*₂⁵, *тонесенький*₂⁴; *мілкість*₁² – *глибокість*₂³, *глибина*₁⁶; *вкоротити*₁² – *здовжити*₁², *подовжити*₁²; *вкорочення*₁² – *здовження*₁², *подовження*₁²; *вкоротитися*₁² – *здовжитися*₁²,

*подовжитися*₁²; *вкорочування*₁² – *здовжжування*₁², *подовжжування*₁²; *вкорочуватися*₁² – *здовжжуватися*₁², *подовжжуватися*₁².

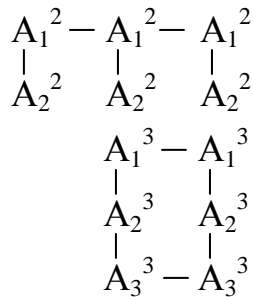
Модель подано для антонімів *вкорочення*₁² – *здовження*₁², *подовження*₁², аналогічно виглядатиме й модель для інших антонімів, лише кількість семем буде іншою.

Модель 5 продуктивна. Деривати вступають в антонімні відношення і основними, і другорядними семемами.

Модель 6. Кілька семем багатозначного слова протиставлені семемам багатозначного антоніма або різних багатозначних та однозначних антонімів. Тут виділяємо типи:

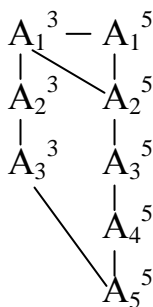
I. Деривати вступають в антонімні відношення двома семемами.

Якщо паралелізм структури антонімних дериватів є симетричним, то модель матиме такий вигляд:

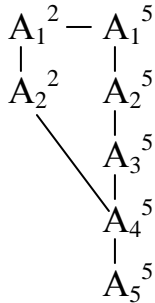

За цією моделлю протиставлені пари: *розширити*⁴ – *звзити*⁵, *розширений*³ – *звужений*⁴, *розширюватися*⁴ – *звужуватися*⁴, *товстючий*³ – *тонюсінський*².

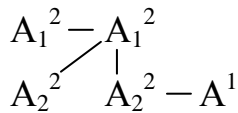
Несиметричний паралелізм структури виявляється в антонімів *грубенький*³ – *тоненький*⁵. Їхня модель виглядає так:

В антонімів *грубо*⁴ – *тонко*⁹, *грубість*² – *тонкість*⁵, *товсто*² – *тонко*⁹ поєднується симетричний і несиметричний паралелізм структури:

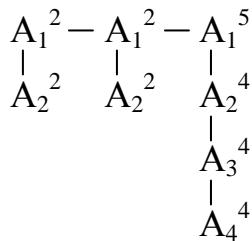
II. Дві семени багатозначного слова протиставлені семемам різних однозначних чи багатозначних похідних, їхніх антонімів:

За таким принципом побудовані відношення в парах: *низькість*₁² – *височінь*₂², *низькість*₂² – *вищість*; *товщина*₁³ – *тонкота*₂², *товщина*₃³ – *тонкість*₁⁵.

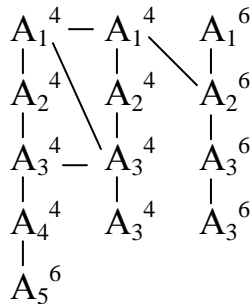
Паралелізм структури виявляється симетрично і несиметрично.

III. Дві семени багатозначного слова протиставлені семемам різних однозначних чи багатозначних дериватів, їхніх антонімів:

Ця модель реалізується в таких дериватах: *височина*₃⁵ – *низина*₁²; *височина*₅⁵ – *низина*₂²; *вузькість*₁² – *широчінь*₁⁴, *ширина*₁²; *вузькість*₂² – *широчінь*₃⁴; *малезний*₁² – *величезний*₁⁴, *величезний*₁²; *малезний*₂² – *величезний*₂⁴, *величезний*₂²; *поглибшати*₁⁴ – *зміліти*, *обміліти*₁²; *поглибшати*₃⁴ – *обміліти*₂².

IV. Кілька семени багатозначного слова протиставлені семемам різних однозначних чи багатозначних похідних, їхніх антонімів:

За цією моделлю побудовані антонімі протиставлення: *підвищити*₂⁷ – *знизити*₂⁷, *підвищити*₃⁷ – *знизити*₃⁷, *понижити*₃⁶; *підвищити*₅⁷ – *знизити*₅⁶, *понижити*₅⁶; *підвищити*₇⁷ – *понижити*₇⁶, *підвищення*₄⁴ – *зниження*₂⁶, *підвищення*₂⁴ – *зниження*₄⁶, *пониження*₂⁴; *підвищення*₄⁴ – *пониження*₁⁴, *підвищення*₃⁴ – *пониження*₃⁴; *підвищування*₂⁷ – *знижування*₂⁵, *підвищування*₇⁷ – *знижування*₅⁵, *понижування*₁⁵; *підвищування*₄⁷ – *знижування*₅⁵, *понижування*₃⁵; *підвищування*₇⁷ – *понижування*₅⁵; *підвищений*₁⁶ – *знижений*₁⁵, *понижений*₃³; *підвищений*₆⁶ – *знижений*₂⁵, *понижений*₃³; *підвищений*₅⁶ – *знижений*₅⁵, *понижений*₃³; *підвищуватися*₁⁸ – *знижуватися*₃⁸, *підвищуватися*₃⁸ – *знижуватися*₅⁸, *понижуватися*₂⁶; *підвищуватися*₄⁸ – *знижуватися*₈⁸, *підвищуватися*₆⁸ – *знижуватися*₇⁸, *понижуватися*₅⁶; *підвищуватися*₅⁸ – *понижуватися*₃⁶, *підвищуватися*₈⁸ – *понижуватися*₄⁶; *маленький*₁⁸ – *величенький*, *величезний*₁⁴, *величезний*₂²; *маленький*₅⁸ – *величезний*₂⁴, *маленький*₂⁸ – *величезний*₃⁴, *маленький*₆⁸ – *величезний*₄⁴.

Паралелізм структури антонімічних дериватів виявляється й симетрично, і несиметрично.

Отже, відображені антонімі протиставлені своїми семемами за шістьма моделями. Найпродуктивнішими є модель 1 (тип I) для повних антонімів та модель 1, модель 3, модель 5, модель 6 для неповних антонімів. Звернімо увагу на модель 1 (тип II) для повних антонімів та модель 2, модель 3 (підтип), модель 5 (підтип), модель 6 (тип III, IV, V): для всіх них характерним є те, що одна чи окремі семемами одного деривата мають декілька антонімічних відповідників, які перебувають між собою в певних відношеннях. Аналіз відношень між цими словами може бути предметом окремого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Грещук В.В.* Словотвір і полісемія слова / В. В. Грещук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Мовознавство. – Тернопіль : ТНПУ, 2007. – 1 (16). – С. 244–254.
2. *Грещук В. В.* Семантична дериватологія: передумови формування і перспектива / В. В. Грещук // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – Вип. 5. – С. 83–86.
3. *Грещук В. В.* Український відприкметниковий словотвір / В. В. Грещук / – Івано-Франківськ., 1995. – 208 с.
4. *Грещук В. В., Бачкур Р. О., Джочка І. Ф., Пославська Н. М.* Нариси з основоцентричної дериватології / за ред. Василя Грещука. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – 348 с.
5. *Дідух Н. І.* Семантичні співвідношення між вершинами словотвірних гнізд антонімічних параметричних прикметників / Н. І. Дідух // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2006. Випуск 38. Ч. I. – С. 32–41.
6. *Дзеньдзюра (Дідух) Н. І.* Структурно-семантична характеристика “відображених” антонімів словотвірних гнізд параметричних прикметників / Н. І. Дзеньдзюра

(Дідух) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2009. – Вип. 46. – Ч. II. – С. 23–34.

7. *Іванова В. А.* Антонимия в системе языка / В. А. Иванова. – Кишенёв, 1982. – 162 с.

8. *Словотвір сучасної української літературної мови / За ред. М. А. Жовтобрюха.* – К. : Наукова думка, 1979. – 405 с.

Стаття надійшла до редакції 15.11. 2011

доопрацьована 26. 11. 2011

прийнята до друку 10. 01. 2012

MODELS OF REFLECTED ANTONYMS IN THE WORLD BUILDING NESTS OF PARAMETRIC ADJECTIVES WITH ANTONYM'S TOPS

Dzendzyura Nadiya

*Lviv Bank Institute of National Bank of Ukraine,
chair of social disciplines,
Sichovyh Striltsiv str., 11, 79005, Lviv, Ukraine
Tel. (032) 297 72 20*

The article deals with the question of reflected autonomy, models of full and not full reflected antonyms I world building nests of parametric adjectives with the top-antonyms are built, types and subtypes of reflected antonyms are defined.

Key words: models, derivatives, reflected antonyms, semis.

МОДЕЛИ ОТРАЖЕННЫХ АНТОНИМОВ В СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗДАХ ПАРАМЕТРИЧЕСКИХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ С АНТОНИМИЧЕСКИМИ ВЕРШИНАМИ

Надежда Дзеньдзюра

*Львовский институт банковской деятельности
Университета банковской деятельности Национального банка Украины,
кафедра общественных дисциплин,
ул. Сичовых Стрільців, 11, 79005, Львов, Украина,
Тел. (032) 297 72 20*

В статье рассматривается вопрос об отраженной антонимии, а также выстроены и охарактеризованы модели полных и неполных отраженных антонимов в словообразовательных гнездах параметрических прилагательных с вершинами – антонимами. При этом в каждой модели определены типы и подтипы отраженных антонимов.

Ключевые слова: модели, дериваты, производные, отраженные антонимы, семемы.